

Кравченко О.П.

ФІЛОСОФІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу теоретичних моделей філософії соціальної роботи – гуманізму, позитивізму, утопізму, професіоналізму. Зокрема, під гуманізмом розуміємо прагнення до людяності, до створення гідних людського життя умов, а також турботу про щастя окремих людей і народів. Стаття доводить, що ознакою гуманізму є захист свобод й прав людини, її всебічний, гармонійний розвиток. Позитивізм визначено, як філософське вчення, згідно з яким існує раціональна істина і єдина реальність, яку можна наближено відобразити за допомогою наукових методів. Охарактеризовано філософське вчення про ідеальний суспільний лад – утопізм. Обґрунтовано значення філософії професіоналізму. У статті доведено багатогранну роль філософських цінностей соціальної роботи в загальнокультурній підготовці і професійній діяльності соціальних працівників.

Ключові слова: філософія соціальної роботи, гуманізм, позитивізм, утопізм, професіоналізм, цінності соціальної роботи.

Актуальність теми дослідження. Філософія як форма суспільної свідомості, спрямована на формування світогляду, системи ідей, поглядів на світ і місце людини в ньому. Особливо значущим виявляється філософське осмислення проблем діалектичного співвідношення «людина – суспільство». Вхідження людини у суспільство здійснюється через активну взаємодію з оточенням, у результаті якої вона засвоює зразки поведінки, соціальні норми і цінності. Але нові суспільні реалії та перетворення в Україні ведуть до зростання соціальної напруженості і породжують соціальні проблеми, з якими люди не можуть впоратися самостійно. Дані фактори обумовлюють необхідність і значимість широкого розгортання соціальної роботи як особливого виду діяльності суспільства і держави. Включення людини в повноцінне життя стало основним завданням соціальної роботи, яка в сучасних умовах постала перед потребою формування нових філософсько-світоглядних та методологічних орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські проблеми соціальної роботи вирішувалися як зарубіжними дослідниками (К. Левін, А. Зандер, Ф. Селзник, Р. Мертонг, М. Пейн, Р. Кантер, М. Річмонд, С. Шардлоу, Г. Гольдберг, Є. Холостова, М. Фірсов, В. Ярьська, Г. Отюцький та інші), так і вітчизняними фахівцями різних галузей гуманітарного знання. У їх числі Т. Семигіна, І. Грига, М. Лукашевич, І. Мигович, А. Мудрик, А. Капська, Л. Тюптя, В. Бех, В. Андрущенко,

М. Попович та ін. В наукових розвідках порушуються питання необхідних особистісних рис соціального працівника та моделі ефективного соціального працівника (В. Бех, І. Пінчук, І. Мигович, У. Лоренц, С. Шардлоу), проблеми професійної взаємодії як процесу цілеспрямованої комунікативної інтеракції між соціальним працівником і клієнтом (В. Бочарова, Т. Демидова, І. Зінчук, І. Зязюн, Г. Медведєва, Т. Семигіна), професіоналізму, продуктивності і ефективності діяльності спеціалістів з соціальної сфери (С. Толстоухова, В. Васильєв, А. Капська). Різні аспекти взаємовпливу людини і світу були проаналізовані в працях філософів і соціологів В. Афанасьєва, Л. Когана, Ж. Тощенко та інших, які вивчали проблеми соціального управління і планування.

Незважаючи на значні дослідження, теоретичне вивчення соціальної роботи є на сьогодні далеким від завершення, а осмислення філософської суті соціальних проблем залишається одним з необхідних та перспективних напрямів. Адже філософія надає правильний вимір роздумам і судженням соціальних працівників, допомагає оволодіти логічним інструментарієм для адекватної оцінки світу і місця людини в ньому. Потребують ґрунтовного дослідження й теоретичні моделі філософії соціальної роботи.

Мета статті – виокремити та охарактеризувати теоретичні моделі філософії соціальної роботи, розкрити особливості їх функціонування у професійній діяльності соціального працівника.

Виклад основного матеріалу. Філософське осмислення ключових питань взаємодопомоги, підтримки тісно пов'язане з історичною епохою, національною культурою та сферою людського буття. Тому, характеристика конкретних філософських концепцій має важливе значення для розуміння сутності сучасної соціальної роботи. У філософії соціальної роботи чітко простежуються такі основні теоретичні моделі: гуманізм, позитивізм, утопізм, професіоналізм.

Під гуманізмом розуміють прагнення до людяності, до створення гідних людського життя умов, а також турботу про щастя окремих людей і народів [6]. Ознакою гуманізму є захист свобод і прав людини, її всебічний, гармонійний розвиток. Уявлення про гуманізм були окреслені ще в трактатах мислителів Давніх Китаю, Індії, Греції, Риму. Так, китайський мислитель, Мен-цзи збагатив ідейну спадщину конфуціанства концепцією про природжену добру природу людини, наголошуючи, що гуманність, виявляється у стосунках між батьком і сином, почуття обов'язку, справедливості – у відносинах між правителем і підданими, дотримання відповідних норм поведінки – між господарем і гостями, знання моральних чеснот – у наслідуванні мудреця [9, 236]. Античний філософ Арістотель зазначав, що «виключно людина здатна до сприйняття таких понять, як добро та зло, справедливість та несправедливість» [1, 379]. Протагор взагалі проголосив: «Людина є мірою всіх речей» [3, 173].

Подальший розвиток ідеї гуманізму дістали в прогресивних тенденціях середньовіччя, коли зароджувалася нова культура, виникали нові підходи в оцінюванні навколишнього світу. На основі християнських догматів у вчення про людину додається таке поняття як «дух». Дух дарується людині Богом і завжди спрямований до добра й істини. Зло тут мислиться не в самій тілесності, матеріальності, а в її зіпсованості, викликаній гріхопадінням. Але, починаючи з XIII ст., етична доктрина гуманістичної ідеї дедалі частіше стикається з релігійним протистоянням будь-якому прояву волелюбних уявлень про людину та життя взагалі.

Зміни в економічному, політичному, культурному житті принесла нова епоха – доба Відродження. Гуманісти поступово відходили від теоцентричного середньовічного та стверджували антропоцентричний ренесансний погляд на світ. Так, Марсіліо Фічіно, обґрунтовуючи небесне походження людяності, виходить з поняття людини як «родової ідеї», поєднуючи при цьому

людську та Божественну природи. Гуманізм неабияк вплинув на суспільні процеси: зумовив першу наукову революцію, коли провідним став принцип генерування наукового знання – доведення через експеримент; у мистецтві було створено новий ідеал – довершене тіло та неповторне обличчя людини; у політиці наголошувалося на суверенності держави на противагу універсальній спільноті християнського світу [8].

В кінці XIX ст. філософія гуманізму з'являється і в соціальній роботі, як сприяння, допомога, співучасть, підтримка, повага до особистості. Поставивши людину в центр соціального буття, гуманізм осмислює явища, процеси, факти від і для людини. Тому ніщо не може бути вищим за людину, і жодна людина не може бути нижчою за іншу.

Пов'язані з положеннями про соціальну благодійність, доктрини гуманізму базуються на уявленні про задоволення життєвих потреб людини, коли суспільство прагне забезпечити мінімальні прожиткові стандарти індивіда. У цій якості гуманізм відбиває соціальну дійсність із погляду не сущого, а належного, пред'являє суспільству, і окремим його представникам високі вимоги гідного, шанобливого ставлення до людини, визнання її найбільшою цінністю.

Але гуманізм не зводиться лише до бажання чи несвідомого інстинкту. Як твердять філософи, гуманність передбачає наявність об'єкта людяності та є феноменом, який перебуває у певних відносинах з іншими формами духовно-практичного самовизначення людини і людства – свободою, мистецтвом, наукою, технікою, культурою, владою, цивілізацією, прогресом [2, 67]. Разом з тим соціальна робота є практичним втіленням ідей «нового гуманізму», дієвим способом «олюднення» суспільного буття, який передбачає формування активної громадянської позиції, соціальної відповідальності індивіда за власну державу. Завдяки діяльності соціальних працівників, в сучасному суспільстві реалізуються численні благодійні акції та громадські проекти, налагоджується соціальні зв'язки у громаді, поліпшується життя людей.

У 20-х роках XX ст. модель гуманізму у соціальній роботі була замінена філософією позитивізму. Доктрина позитивізму полягає в абсолютизації знань як критерію об'єктивності. Саме знання дозволяє людям змінювати зовнішні обставини, а науковий метод забезпечує формування уявлень про макро-, мезо- і мікропсихологічні процеси [2, 68]. Так, ще Огюст Конт у своїй основній праці «Курс позитивної філософії» запропонував концепцію, за якою істинне знання про

світ є результатом конкретних наук, очищених від гуманітарних інтерпретацій, які, на його думку, є безпідставними і неістинними [5]. Що стосується природи людини, її освіти і виховання, то Конт виходить з того факту, що самій людській природі притаманні передумови, що роблять можливим соціальне існування. Людина має схильність до суспільства йому подібних і інстинктивно прагне до нього заради нього самого, а не через будь-яку вигоду. За твердженням французького філософа і соціолога Еміля Дюркгейма, наукове пізнання забезпечує фіксування і пояснення суспільних факторів у їх нормі і патології.

Проте абсолютизація наукового знання спричинила становлення пріоритетів дослідницького підходу і применшила одночасно значущість людини та її проблем. Основою ідеології позитивізму стають біхевіоризм, фрейдизм та радикальна соціологія, що закликає до соціальних трансформацій і поцінує практику як засіб перевірки знань. Змпозицій біхевіоризму відбувається обґрунтування правил і законів поведінки і виховання людей в спільності [10, 34]. Знання, отримане на основі вивчення поведінки людини в певних ситуаціях, дає підставу як для вибудовування моделі соціалізації індивідів, так і для формування науково обґрунтованих етичних уявлень.

На зміну моделі позитивізму утвердилася модель утопізму, як вчення про ідеальний суспільний лад, про соціальну перебудову на основі справедливого перерозподілу. Найдавніші варіанти утопій мали місце в античній міфології, де існування ідеального суспільства співвідносилось з «золотим століттям», що залишилося в далекому минулому. Першою філософською утопією можна вважати модель ідеальної держави Платона. В епоху середньовіччя утопія як жанр літератури зникає і набуває актуальності лише в добу Відродження. Вперше поняття «утопія» з'явилося у творі Томаса Мора «Утопія», де змальовуються картини ідеального суспільного устрою на неіснуючому острові. В Італії утопічні ідеї розвивав філософ Томмазо Кампанелла. Його «Місто Сонця» – це соціалістична держава, громадяни якої спільно мешкали у громадських будинках, працювали кілька годин на день і засуджували неробство [4]. Утопічний соціалізм часів Просвітництва прокламував право людини на працю та обов'язковість праці для всіх, соціальної справедливості в розподілі коштів, перетворення землі в загальнодоступну власність. Системи побудови ідеальних суспільств пропонували чимало політичних теоретиків. Найвпливовішим з них

вважається Карл Маркс – засновник «наукового комунізму». Тогочасна утопічна література проповідувала загальний аскетизм і зрівняльність та заперечувала особистість людини.

Утопізм втратив свою популярність у XIX ст., повернувшись до себе увагу лише у 60–70-ті роки XX ст. Філософи та соціологи прагнули створити привабливу для широких мас ліберально-демократичну утопію як альтернативу марксизму з метою ідеалізації капіталізму, ринкових відносин або морального обґрунтування програми їх оновлення [2, 69]. Єжі Шацький вважає, що прихильників утопії сьогодні можна поділити умовно на декілька шкіл. З одного боку, «нові утопісти» захоплюються новітніми можливостями науки, техніки й організації життя у глобальному масштабі. Цей напрямок можна охарактеризувати як технократичний утопізм. З іншого боку, значною є група прихильників утопії, які досліджують не глобальний розвиток сучасної цивілізації, мікрокосм – людську душу як основу якісного відновлення найпростіших міжлюдських відносин – це напрямок гуманістичного утопізму [11]. Особливістю сучасного гуманістичного утопізму є створення моделі суспільства, яка здійснює спробу поєднання технологічної цивілізації, що дегуманізує людину, з ідеальними етико-естетичними вимогами. Таким чином формується утопічна модель, характерною рисою якої є намагання доповнити ідеальні уявлення про досконале суспільство (вимоги соціальної рівності та справедливості тощо) реальними рисами сучасного суспільства. Одним з найвідоміших представників цього напрямку новітнього утопізму є Льюїс Мамфорд – автор твору «Історія утопії». Л. Мамфорд прагнув не тільки дати просте історичне пояснення того факту, що утопії, від Платона до Беллами, розглядалися переважно в рамках міста, але й відповісти на питання, чому міста так часто стають місцем утопій [12].

Основою моделі утопізму у філософії соціальної роботи стали ідеї лібералізму і соціал-реформізму. Соціал-реформізм – це течія у соціалістичному русі, яка заперечує необхідність класової революції, вважаючи, що за допомогою реформ, здійснюваних у межах законності, можна побудувати державу загального добробуту і соціальної справедливості. В основі філософії лібералізму – соціально-політична ідеологія, яка підтримує особисту свободу і обмежений контроль з боку уряду, систему вільного підприємництва і віру в права людей, які належать їм від народження і які не залежать від держави.

Сучасна фахова соціальної роботи це філософія професіоналізму, що обґрунтовує свої положення, виходячи із гуманістичних і демократичних ідеалів і цінностей. Вона орієнтована на задоволення потреб людини, розвитку її потенційних здібностей, підвищення добробуту, задоволення індивідуальних, колективних, національних потреб, досягнення соціальної справедливості. Ця філософська система налаштовує соціальну роботу на подолання об'єктивних для людини суспільних перешкод, створення для неї умов, які б сприяли менш болісному освоєнню життєвих ситуацій [2, 70].

Загалом, професіоналізм доцільно розуміти як сукупність рис, якостей і характеристик, які формуються переважно у процесі фахової підготовки і виховання у навчальному закладі професійної освіти. Саме вони безпосередньо забезпечують можливість успішного виконання усієї сукупності функцій в обраній галузі діяльності. Разом з тим професіоналізм включає й духовно-моральнісні характеристики людини, без яких неможливе найбільш ефективне виконання професійної діяльності. Недарма у суспільній думці виникли такі поняття як професійна честь і гідність. Моральна суть людини набуває вияву у створюваних речах через майстерність. Остання поєднана з гідністю. І чим вища професійна майстерність людини, тим сильніше розвинуто в неї почуття гідності. Справжній професіоналізм також передбачає відповідальність працівника [7, 212].

На фахівців соціальної роботи покладається завдання реалізації соціальної політики держави, що визначається як допомога людині в подоланні різних форм відчуження (соціальних, психологічних, трудових, економічних, духовних тощо) та відновленні порушених зв'язків в системі соціальних комунікацій. Соціальні працівники мають бути готовими до виконання складних професійних завдань у процесі взаємодії із різними групами клієнтів для надання їм необхідної допомоги і підтримки. Тому філософські засади соціальної діяльності у кінцевому підсумку сформуvalи ціннісні орієнтації професійної соціальної роботи.

Філософські цінності соціальної роботи виявляються на різних рівнях і створюють своєрідну систему, світоглядний концепт професійної субкультури, де реалізуються переконання і відносини, ідеали і прагнення, норми і практичні принципи взаємодії, етичні правила і професійні цінності [10, 42]. М. Фірсов цінності професійної субкультури пропонує розглядати на чотирьох рівнях: мегарівні, макрорівні, мезорівні та мікрорівні. Водночас мегарівень цінностей розглядається в контексті глобальних цілей і завдань.

Це мир, свобода, право на життя, людська гідність, справедливість, відмова від насилля, соціальна відповідальність, гармонія людини і довкілля тощо.

Філософські цінності на макрорівні пов'язані з корпоративними принципами і нормами взаємодії, відносинами і системою колективної відповідальності. Цінності даного рівня обґрунтовують конкретні дії соціального працівника в межах професійної компетенції, визначають його відповідальність перед клієнтами, колегами, професією. Мезорівень ціннісних орієнтацій соціальної роботи уособлює цінності клієнтів: абстрактні, групові, операційні та інструментальні. Люди мають свою ієрархію цінностей, на яку вони спираються в різних життєвих ситуаціях, відповідно до того, наскільки суспільство санкціонує їх дії і вчинки. Як правило, формуючи свою поведінку в суспільстві, людина ідентифікує свої ціннісні орієнтації з основними життєвими проблемами.

Мікрорівень філософських цінностей соціальної роботи відображає ціннісний спектр професійної взаємодії соціального працівника і клієнта. Серед таких цінностей доброзичливість, тактовність, толерантність, справедливість, прагнення зрозуміти іншу людину, допитливість, емпатія, прагнення до самовдосконалення в особистісному і професійному аспектах, впевненість у собі, своїх знаннях і діях, цілях і принципах діяльності, принциповість, рішучість, почуття міри, творча активність. Діяльність соціального педагога це зона довіри між людьми, шлях до взаєморозуміння, взаємодопомоги, взаємовідповідальності.

Висновки. Роль філософії в загальнокультурній і професійній підготовці соціальних працівників багатогранна. Філософія надає правильний вимір роздумам і судженням соціальних працівників, допомагає оволодіти логічним інструментарієм для адекватної оцінки світу і місця людини в ньому. Незважаючи на відмінності концептуальних підходів різних теоретичних моделей у різні історичні періоди, всі вони сходяться на тому, що найвищою цінністю є життя кожної конкретної людини. Цей постулат є універсальним у визначенні суті соціальної роботи. Сучасна соціальна робота базується на ідеях філософії професіоналізму як стратегії соціальної політики і соціальних дій, на розумінні того, що гуманітаризація нашої планети, кожної конкретної країни, середовища буття людини, всієї матеріальної і духовної культури мають бути покладені в основу оптимізації життєдіяльності кожної людини та людства загалом. І підґрунтям цих процесів є філософські цінності соціальної роботи.

Список літератури:

1. Аристотель. Политика. Сочинения в 4т. Т. 4.; ред. тома и авторы вступ. статей А.И. Доватур, Ф.Х. Кесиди. М.: Мысль, 1983. С. 376–644.
2. Вступ до соціальної роботи / за ред. Т.В. Семігіної, І.І. Миговича. К.: Академвидав, 2005. 304 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Історія філософії. Словник / за заг. ред. В.І. Ярошовця. К.: Знання України, 2006. 1200 с.
4. Кампанелла Т. Город Солнца; пер. с лат. и коммент. Ф.А. Петровского. М.: АН СССР, 1954. 232 с.
5. Конт О. Дух позитивной философии. Слово о положительном мышлении / О. Конт. – М.: Книжный дом «Либроком», 2011. 80 с.
6. Попович М.В. Гуманізм. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2004. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Gumanizm>.
7. Прикладна етика: навч. посіб./ за наук. ред. Панченко В.І. К.: Центр учбової літератури, 2012. 392 с.
8. Старинець О. Гуманістичні витоки соціалістичної ідеї. Віче. 2008. № 11. С. 30–34.
9. Тофтун М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416с.
10. Фирсов М.В. Философия социальной работы / М.В. Фирсов, И.В. Наместникова, Е.Г. Студёнова. М.: КНОРУС, 2016. 254 с.
11. Шацкий Е. Утопия и традиция; общ. ред. и послесл. В.А. Чаликовой. М.: Прогресс, 1990. С. 456.
12. Mumford L. The Story of Utopias. New York: Boni and Liveright, 1922. 315 p.

ФИЛОСОФИЯ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ

Статья посвящена анализу теоретических моделей философии социальной работы – гуманизма, позитивизма, утопизма, профессионализма. В частности, под гуманизмом понимаем стремление к человечности, к созданию достойных человеческой жизни условий, а также заботу о счастье отдельных людей и народов. Статья доказывает, что признаком гуманизма является защита свобод и прав человека, его всестороннее, гармоничное развитие. Позитивизм определен, как философское учение, согласно которому существует рациональная истина и единственная реальность, которую можно приблизительно отображать с помощью научных методов. Охарактеризованы философское учение об идеальном общественном строе – утопизм. Обосновано значение философии профессионализма. В статье доказана многогранная роль философских ценностей социальной работы в общекультурной подготовке и профессиональной деятельности социальных работников.

Ключевые слова: философия социальной работы, гуманизм, позитивизм, утопизм, профессионализм, ценности социальной работы.

PHILOSOPHY OF SOCIAL WORK: THEORETICAL MODELS OF DEVELOPMENT

The article is devoted to the analysis of theoretical models of the philosophy of social work – humanism, positivism, utopia, and professionalism. In particular, humanism refers to the aspiration for humanity, the creation of decent human life conditions, and the care of the happiness of individuals and peoples. The article proves that the sign of humanism is the protection of freedoms and human rights, its comprehensive, harmonious development. Positivism is defined as a philosophical doctrine, according to which there is a rational truth and a single reality that can be approximated by means of scientific methods. Characterized by the philosophical doctrine of the ideal social system – utopianism. The importance of the philosophy of professionalism is substantiated. The article shows the multifaceted role of philosophical values of social work in the general cultural training and professional activities of social workers. The role of philosophy in the general cultural and professional training of social workers is multifaceted. Philosophy provides the right dimension to the thoughts and judgments of social workers, helps to master the logical tools for adequate assessment of the world and man's place in it. Despite the differences in the conceptual approaches of different theoretical models in different historical periods, they all agree that the highest value is the life of each individual. This postulate is universal in defining the essence of social work. Modern social work is based on the ideas of the philosophy of professionalism as a strategy of social policy and social action, the understanding that the humanization of our planet, each country, human environment, all material and spiritual culture should be the basis for optimizing the lives of each person and humanity in general. And the basis of these processes are the philosophical values of social work.

Key words: philosophy of social work, humanism, positivism, utopianism, professionalism, values of social work.